

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ղ Ս Ր Ի Բ

Ա Ձ Ո Ի Դ Ը

„Այստան արիւն քե ձեզ ներեն մեր սրդիքի
Թո՛ղ ողջ աշխարհ հային կարդա՛ նախասինք“...

Հրատարակութիւն Կ. Հ. Ն. Միտլիժեան Բիւրօի

Գինն է 5 կօպ.

ՈՍԿԱՆԱՊԱՏ
Սեփական տպարան
1904

891-99

2-51

1148
384 1148

Ա Շ Ո Ւ Ղ Ը

„Ջրհատը վերջացում“: Այդպիսի էր յայտարարում բարձր մինարէի կատարից հնչող մօլորայի զել ձայնը: Խաւարն իջում, իջում սարերից և ծածկից արար-աշխարհը: Այդ գիշերը հոյեման էր, սասկալի, խաւարը շատ թանձր: Քաղաքը ոչ ի՛հ րնեց, այլ կարժես մեռաւ: Փայտյններում մարդ չկար, աններում ճրագ չկար, ոչ մի ձայն, կենդանութեան նշոյլ ցոյց տալը այդ գիշեր ոմիրներից մեծագոյնն էր: Իշխողը մանն էր, բռնի, արիւնտ մարդ, որ սարսափի թևերով սաւանում էր վեր-վեր մտայլ աներից, որանք այդ օրը չտեսնեամ բաներ տեսան: Քանի բանի՛ օջաղ մարկից, աչք չմնաց արին արցունք չբթափէր... Այժմ էլ մի գարձանաղի լաւթին կար ոմիրով յլի խաւարում: Այլ ձայն հանէր. յօշոտամ ու այլանդակամ գիտիները շարան-շարան փուլում էին գերեզմանաանիք՝ ճաթում ար արիւնտ աչքերը գէպի երկինք չաւմ:

1148-1148

1148

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԵՏ. ՊԵՏԱԿԱՆ
 ԱՄ. ԲԱՆԳԱՐԱՆ

չնւ՛, բոլոր «ընչուներից» ամենից անմտը, որի վրայով գարիբը քրքիջով կն սահում՝ անպատասխան թողնելով խեղճերին: Լուռ էին նաև մեծ սճիբի հեղինակները. խառարը եկաւ, ծածկից արիւնը մի մռայլ քողով, բայց իր հետ բերեց նաև մի սոսկում, որ թափանցում էր նոյնիսկ ամենամանսերտ արիւնարբուի երակներում. նրանք թաղնեցին իրենց աներում, ինչպէս որոից դարձող դադան իր բնում: Այդ գիշեր դրսում, փողոցում և մանուանդ հայոց գերեզմանատան շուրջը մի բան կար, որ հազար աչքով, հազար ձեով դալարում էր խաւարի մէջ և խեղդում էր խեղդում... Քամի էլ կար, աշնանային շար քամի:

Չատ ուշ միայն փողոցներից մէկում յայտնուցին մի խումբ մարդկային սուեկներ—քսանի չափ գինւորներ և մի յիսնապետ: Նրանք շարժում էին հանդարտ, անձայն, ասեռ վախենալով մահու հանգիստը խռովել կամ զայրայնել խառարի մէջ դալարող սարսափը: Ինչ էին փնտռում այս անսալատ փողոցներում այդ ժամին,—անկարելի էր իմանալ մթութեան մէջ: Միայն նրանք անցնում էին գողերի զգուշութեամբ, մերթ ընդ մերթ կանգ էին առնում այս ու այն դրան առաջ, ահանջ էին դնում և կրկին շարունակում ճանապարհը նոյն զգուշութեամբ: Փողոցի ծայրում յիսնապետը, որ առաջ էր ընթանում, կանգ առաւ, մի քանի գիւտներ կային գիտնին վրաւ:

— Վերցրէք, հրամայեց նա, պէտք է տանել «այնտեղ»:

«Այնտեղը» հայոց գերեզմանատունն էր: Մի քանի հոգի մտեցան, վերցրին դիակները և դրին ձեռքերի պատգարակների վրայ, ոտք կրկին առաջ շարժեցին: Այս խումբը փողոցներում թափթփած վերջին գիւտները հաւարելու պարտքն ունէր ուրեմն: Գարձեալ մի քանի տեղ կանգ առին, դարձեալ դիակներ շարեցին նախկինների վրայ և շարունակեցին ընթացքը: Մէկ էլ յանկարծ իրենց արիւնտ բեռը վար դրին և բոլորը միասին կանգ առին... Հետո գերեզմանատանից քամին մի ձայն էր բերում. մի ապակաւոր ձայն, որ լսում էր մերթ ինչպէս խորունկ հառաչանք և մերթ ինչպէս օգնութեան ազատակ կամ սարսափի սրտաճար ճիշ: Երբեմն, քամու հետ խառնուելով, այդ զարմանալի ձայնը մեծանում էր. դառնում հարիւրաւոր կոչորդից պոսթկամ մեծուց: Եւ յ ժամանակ թւում էր, թէ գերեզմանատան բոլոր դիակները միանգամից ճշում են, հառաչում են ցաւերից և դատ ու արդարութիւն են պահանջում: Եւ բեմն էլ, երբ քամու թափը մեղմանում էր, պարզ ու սրտ լսում էր մի սրտաճմբիկ երգի ձայն, որով կարծես մի ոգաւոր ոգի նզովում էր աշխարհի սրտաբացութիւնը և լուռ գիւտների ցաւերն էր ոգբում: Այս խառարի, այս սարսափի մէջ անուպատի, գերբնական էր թւում այդ զարմանալի ձայնը, և խումբը քար կարամ լսում էր, անկարող լինելով ա-

ճաջ գնալ: Իրենց ձեռքով խողխողածներն էին խօսում, նրանք էին բողբոս, և գահիճներն անկարող էին շլտել:

Երգը շարունակում էր:

„Սի խուարն իմ ընկերն է սնրածան,

Ես չզխտեմ, ինչ ասել է պայծառ օր.

Բայց այսօրայ խաւարն է խոր, հօգինան...

Գիակները փսփսում են ահաւոր,

Եւ պատմում են իրենց ցաւերն անպատում.

Որից Աստուած գուցէ դողայ երկնքում:

„Հին գարերից ցուեր շալկած, յամբօրէն,

Հառաչելով, անցար արեան ծովերով,

Համբերութեան դասեր առիք լիռներէն...

Քնէր այժմ բոցով, ցաւով, վէճքերով

Եւ պատմեցէք ձեր ցաւերն անպատում,

Որից Աստուած գուցէ դողայ երկնքում:

„Սյս քիմ անձար քնարն ունի երկր լար,

Սյն՝ օղբաձան, լաղան լողձուկ, դողդոջուն,—

Ի՞նչպէս ողբամ ձեր ցաւերն անհամար,

Սրտեր վառեմ, արցունք քամիմ ես անհուն...

Ինք պատմեցէք ձեր ցաւերն անպատում,

Որից Աստուած գուցէ դողայ երկնքում:

„Տառապանքի, սուգ ու սեխ ինձ ընկեր

Մարդ շմնաց իմ արեւոտ վաթմանում.

Լուռ են շուրջս լիռներ, ձօրեր, շիրիմներ,

Լոկ քամին է կողկողազին մրմնջում...

Գո՞ւր պատմեցէք ձեր ցաւերն անպատում,

Որից Աստուած գուցէ դողայ երկնքում...

— Գտէ՛ք այդ մարգուն, հրամայեց յիմնապետը:

— Գերեզմանատանն է, բէյ,— պատասխանեցին մի քանի երկչոտ ձայնիք:

— Գերեզմանատուն զնայէք տանն հողի առաջ:

Խմբից տասը մարդ բաժանեցին և անհատաա քայլով առաջացան. տանելով իրենց հետ հաւարած զեակները: Չայնր շարունակում էր:

«Ես էլ ցաւի դաշն կապիմ քամու հետ,

Եւ արցունքի երցիք հրտանք միտսին.

Նա խաղում է ամպրօպների շանթի հետ.

Նա յոյզ ու բոց կրճայ նստեմք երգին:

Կոյր աշուղը, մրբկաշունչ, խօյ քամին

Կը պատմեն ձեր տառապանքներն աշխարհին:

«Ուռն, քամի, հաղար ու մի ձայնիքով,

Թող սարսուան լիռներ, ձօրեր, անդուհիւներ...

Անցե՛ր մէկ-մէկ զբաւկիւրի վրայով,

Լիզեր վէճքեր ու հաւարիք հառաչներ...

Կոյր աշուղը, մրբկաշունչ, խօյ քամին

Կը պատմեն ձեր տառապանքներն աշխարհին:

„Ի՞նչ ես վազում անկապտակ զլոյ հեռուն,

Հառաչանքներ, խոր-խոր ցուեր շալկած.

Վեր սլացիր գեղի երկնքն անհուն,

Գտիր գահը, ուր բազմած է մի Աստուած:

Թէ անգօր է սրբել արցունքն աշխարհում,

384

Գահ էլ պէտք չէ և ոչ Աստուած երկիրում...

«Փշիր վրան անհղաշունչ սրտով,

Թող իր դահը դողայ հիմքից և Աստուած.

Թող երկինքը մի՞մի իր վառ բառերով,

Տրեղերը դարձրու քառո, տեղած . . .

Թէ անզօր է այն Աստուածն աշխարհում,

Գահ էլ պէտք չէ և ոչ Աստուած երկիրում . . .

„Զուր ես խառնեմ ծեր ալիքներն աշուղին,

Այնտեղ միայն հին օրերի խոհեր կան:

Դու խօսմ գիտես լեզու. խօսք տալ ժայռերին,

Նրանց ասան, թող քեզ պատմեն, էնչ տեսան

Երբ անզօր է այն Աստուածն աշխարհում:

Գահ էլ պէտք չէ և ոչ Աստուած երկիրում . . .

«Անցիր հանդարտ շիրմների վրայից,

Հողի տակ էլ թշուառները քուն չունին.

Զարան-շարան հողածճերի խորքերից,

Խուլ մրմունջներ գուցէ լսես յաւազին . . .

Երբ այսքան ցաւ ու արին կայ աշխարհում,

Գահ էլ պէտք չէ և ոչ Աստուած երկիրում» . . .

Թուրքերի խուճրը հասաւ գերեզմանատանը.

գիակները ներս տարան և կանգ առին առանց համարձակելու շատ խորքերը գնալ, ուր սարուփն էր թագաւորում:

— Ո՛վ ես, ձայն տեսց խմբից մէկը:

Պատասխանի փոխարէն երգիչը շարունակեց այս անգամ աւելի ուժգին, աւելի ցաւօտ:

«Կոյր աշուղը, մրրկաշունչ խօլ քամին

Սև երգ կ'առեն, ցաւ կը պատմեն աշխարհին:

Երբ այսքան ցաւ ու արին կայ երկրում,

Գահ էլ պէտք չէ և ոչ Աստուած երկիրում»...

Թուրքերը առաջացան փախախուճով: Նրանք բայլում էին հողածճերի և դիակների վրայեց, իսկ երգիչը մերթ երգում էր և մերթ հեկեկում էր այնպէս, որ կարծես բոլոր տապանաքարերը նրա հետ միասին հեծկտում էին ցաւից, և մեծ սուգը մարմին առած՝ գարաւում էր բոլորեց վեր, դիակների և շիրմների վրայ:

Զինւորները հասան և կանդ առին. նրանց առաջ մի տապանաքարի վրայ նստած էր մի հատիկ մարդ, մի ծերունի . . . Նա զլխաբաց էր և մազերն ու միրուքը քամուն տուած՝ նայում էր դէպի վեր, դէպի անտահամալծիւնը և կարծես բոլոր գոհերի արինն էր պահանջում:

Քաղաքում նրան «աշուղ» էին ասում: Բայց իրօք նա մեծ «գարդից» էր աշուղ դարձել: Հեռու-հեռու, հայրենի գիւղում, նա տեսել էր իր բազմամեզամ ընտանիքի կարուտաը իր իսկ տան բոցերի մէջ, ինքն էլ գոյգ աչքերի գնով հազել էր կարողացել փրկել մի հատիկ դաւակին, որի հետ մի օր յայտնուեց Ա . . . բազարում: Այստեղ փորրիկ Զատան տարեկան, երեխան առաջնորդում էր կոյր հօրը, և սա երգում էր այգիտուր երգեր փողոցներում, բակերում. աներում: Նրա հին սաղի լարերից անես կաթիլ-կաթիլ ցաւ էր կաթում. իսկ ձայնը անհուն

ցաւի շեշտ ունէր:

Երբ ջարգն սկսեց, նա գարձեալ գուրսն էր և բնդհանուր իրարանցումն մէջ կորցրեց երկխումբ: Մինչև ուշ գիշեր նա թափառեց փողոցներում, կանչեց ճշտց . . . Իզոյր—սրբու ձայնը չլսեց: Նրան չըսողանեցին. ինչ արժէր մի կոյրի կեանք:

Իմանալով որ գեակները գերեզմանատանն են հաւարւած, նա գիշերը շանդուկով բարձրացաւ մինչև գերեզմանատան բլրակը և մերթ մնկաւ, սերթ սողալով, մէկիկ-մէկիկ շօշափեց գեակները՝ մի համիկ գաւակի գեակը վնասելով: Երբ ջանքերն անօգուտ անցան, նա կմրկեց մի քարի վրայ, դուրս քաշեց մէջքից իր սաղը և հէն օրերի սնկնդիրնրին այս սարսափելի գիշերին վերջին անգամ սուղ ասաց. Նրա ձայնը բարձրանում, տարածւում էր մեռած քաղաքի վրայ՝ տանելով իր հետ ոչնչան անմեղ արեան բոլորը:

Քիչ յետոյ աշուղը կանգնած էր յիմնադեալ առաջ:

- Ո՛վ ես դու, հարցրեց բէյը:
- Ես . . . Ես սուղ ասող եմ:
- Ինչ էիր անում այնտեղ:
- Օրօր էի ասում բէյ, սուղ էի ասում:
- Ում համար:
- Ո՛ւմ համար, Աստուած գիտէ:
- Ո՞վ քեզ իրաւունք տուց, որ քո ունեցած բաղաւթի քուներ և խաղաղութիւնը խանդարես:

Եթէ լոյս լինէր, հարցնողը կը տեսներ: Թէ ինչպէս ծամածուեցին ձերի շրթունքները, և նա սոսկալի կերպով ժպտաց:

— Խաղաղութիւնը, կրկնեց ձերը հեղնաբար գերեզմանատան գեակներն ու քարերը չին լսում, բէյ, իսկ ո՞վ որ այնտեղ՝ գերեզմանատանը չէ, նա կարմիր ձեռներ ունի. ոչ մի ձայն նրա խաղաղութիւնը չի վրդովի . . . Ում էլ ձեռքերը ոճիր չեն գործել, նրանք սարսափից խլացել են. Աստուածն էլ ձերն է: Ես էլ սուղ եմ ասում, բէյ, օրօր եմ ասում չէ՞ դուք ուղեցիք, որ քնեն . . .

— Ո՞վ տարաւ քեզ այնտեղ, դու խօս՛ կոյր ես:

— Սրտի կրակն ու արեւնի հոտը. դու հաս չէս անում:

— Որ թողնենք, էլի կերթաւ այնտեղ:

— Հա, բէյ, կերթամ, իմ տեղն այնտեղ է, ինչո՞ւ յետ բերիք ինձ, ես մենակ եմ ցաւը մեծ է շատ մեծ է, դոյզ կոյր աչքով այդքան ցաւը երբ ողբամ, թէ օր ու գիշեր կրակ ու բոց չդառնամ:

— Ինչ էիր երգում այնտեղ, երգիք մէկ համար էլ:

— Բէյ, գիշեր է, այժմ մեռելներին երգ կասեն:

— Երգեր մեռելների երգը:

Ծերը նստեց գեանին, սաղը ձեռք առաւ և սկսեց:

„Խօսելը քնար. . . Արար-աշխարհ թէ լռի:

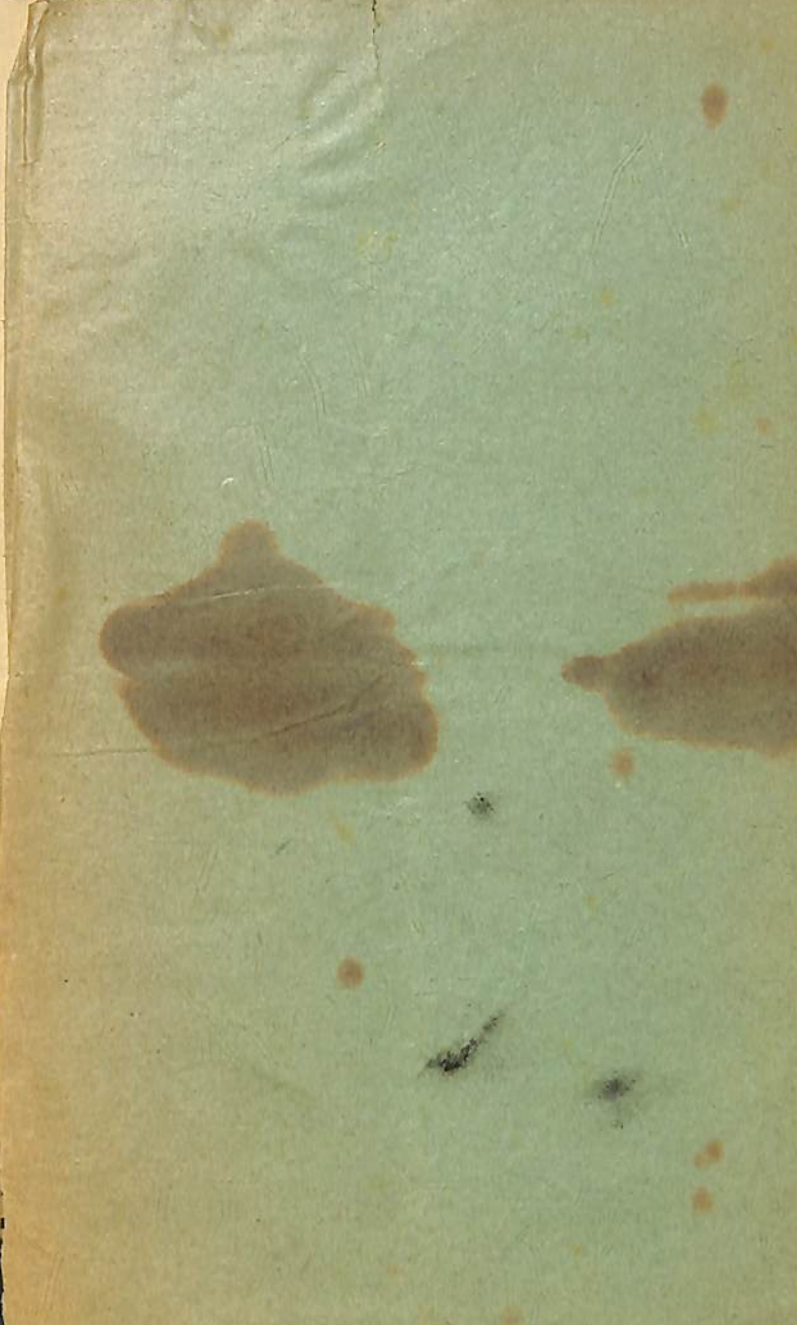
Յաւէ, արեան, տառապանքի լուռ ծոցում,
 Կոյր աշուղը հառաչանքի սրարտը ունի
 Թշուառութեան ու անէծքի վայրերում:
 Այսբան չարիք թէ մոռանան մեր որդիք,
 Թող ողջ աշխարհ հային կարգա նախատինք.
 Երեք լար կայ, մէկը մէկից սպաւոր.
 Մէկն արիւն, մէկն արցունք է քամում
 Եւ երորդը, այն ամէնից թռուաւոր,
 Անէծք ունի իր թոթոտուն խաղերում:
 Այսբան չարիք թէ մոռանան մեր որդիք,
 Թող ողջ աշխարհ հային կարգա նախատինք..
 Իժի ձագեր անապատից դուրս վիժած,
 Թիւն ու արիւն, սուղ ու սարսափ մէզ բերիք,
 Խի՛նդ ու ծիծաղ կորան, տւիթ ցաւ ու լաց,
 Մեր ջինջ հրկիներ կարմիր ամպով պատեցիք:
 Այսբան չարիք թէ մոռանան մեր որդիք.
 Թող ողջ աշխարհ հային կարգա նախատինք..
 Այն հայրենիք արիւնի ծով դարձուծիք.
 Ծաղկափթիթ լեռներ, ձորեր շովխաներ
 Մեր արիւնով ամէն՝ մէկէն ցողեցիք:
 Այսբան արիւն թէ ներկն ձեզ մեր որդիք,
 Թող ողջ աշխարհ հային կարգա նախատինք..
 «Քարոտ, բոցոտ անապատի շար դեեր,
 Խոպան աւեր բոց փռեցիք ձեր ոտքով,
 Բնակութիւն, շէն քողաքներ ու տներ
 Անապատի վերածեցիք անվրդով:
 Այսբան աւեր թէ ներկն ձեզ մեր որդիք,

Թող ողջ աշխարհ հային կարգա նախատինք..
 „Գիւտները վիշտը լացի ու ցաւեր..
 Քանի՛ դարկոյ լոկ ողբ ու սուգ ենք ասում.
 Այժմ անէ՛ծք դահիճներին ծարգակեր,
 Վրէ՛ժ միայն, լոկ վրէ՛ժ են պահանջում..
 Այսբան արցունք թէ մոռանան մեր,..
 — Հայր . .
 Մի փոքրիկ մանուկ էք, որ խաւար անկիւնից
 դուրս թռաւ և փաթաթուեց ծիրի պարանոցով:
 Որդի՛ն էք..
 — Զաւակս:
 — Հայր, հայր..
 — Կրակ՛, որոտաց բեզբ, և նոյն վայրկեա-
 նին: տասնեակ հրացանները որոտը լինողդեց մանկան
 ազգակիր. նրանց փողերից դուրս վիժած բոցերը
 մի վայրկեան լուսաւորեցին փողոցի թանձր խաւա-
 րը, և հայր ու որդի իրար գրկած ընկան իրենց ա-
 րեան մէջ:
 Նրանց շրթունքները դողդողում էին և կարծես
 դեռ մրմնջում էին.
 „Այսբան արիւն թէ ձեզ ներկն մեր որդիք,
 Թող ողջ աշխարհ հային կարգա նախատինք“ ..

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several lines and is significantly obscured by large, dark brown stains.

[Handwritten signature or initials]

1148

2-47

28

5